SILD I BOKS

OM HERMETIKKINDUSTRIEN I SUNNHORDLAND

AV IVAR VAAGE

Vi som lever under fabrikksirenen

AV HERBRAND LAVIK

Herbrand Lavik var forfattar, og budde ei tid på Snilstveitøy. I denne novella, som stod på trykk i Bergens Tidende 13.07.1940, skildrar han miljøet på hermetikkfabrikken i Uskedalen.

Vi holder tidlige morgener i bygden nå. At vi er oppe før første hanegal sier ingenting. Her er ikke haner igjen siden vi fikk rasjonering på hønseforet. Det er bare hanen til Bjørne. Men han har sluttet å gale. Han har 116 høns å ta vare på, han sliter som en djevel og kvir seg til hver ny dag.

Det som derimot har alt å si, er at vi er oppe før fabrikkpipen tuter første gang. Det er den som råder for oss alle.

Nå er det ikke det at hermetikkfabrikken er den eneste fabrikken vi har. Ånei sann! Der er sildoljefabrikken til Hugo og sildoljefabrikken til Sigurd og Dør og vindusfabrikken på Sanden. Vi er langt på vei til industrialiseringen.

Men de tre fører allikevel en slags stillferdig, malingslitt tilværelse, uten brask og bram og sirener. Har de råstoff i sildoljefabrikkene, vet de om det sjøl, folkene, og morgenfreden i bygden har aldri vært forstyrret av det.

Men hermetikkfabrikken, det er herremannsmessige greier. Der tuter sirener både fire og fem ganger om dagen, der pinger de av kortene sine på kontrollur. Og det er neppe nok et hus i hele dalen, der de ikke er oppe i ørska, når hermetikkfabrikken har sesong.

De første av dynene er kvinnfolkene, som har lang vei å gå, kanskje høns å fore, kyr å melke, unger å klæ på og en gjøgris og et par mannfolk å stie, før sirenene uler kl 7.30.

På det viset blir det full dag i tunene klokken halv fem om morgenen mange steder. Med travle kvinnfolk som slenger grisematen på ovnen og kaffeskvetten i gapet samtidig. Og karer som står sidrevet ved glaset og furast på om vinden er so fjerre landleg at det kan vere von om å ta i ferde med en slåtteteig på morgenkvisten.

Men når tiden drar mot halv åtte, er det en folkevandring etter veiene mot Vikjo. I hver sving dukker det opp kvite forklær og kvite hodekluter.

I Tippehuset, der jentene utenbygds fra har midlertidig tilhold, setter de vekk kaffekoppene og slukker primusen.

Over sundet kommer Skorpejentene fossroende, fire stykker ved årene.

Og sist kommer Kristio på Fet over haugen, med leggjalag som en villhest og et gjesp som kunne sluke småfugl.

Alle veier fører til fabrikken. En for en setter de kortet sitt i kontrolluret og trykker på håndtaket.

Pling! sier klokken.

Og så legger Holmabessen som en annen Kronos hånden på sirenesnoren og fabrikksirenen løfter sin falske lur over bygden.

N—u-uuuuuuuu! sier sirenen.

Og de siste halvåttesoverne i grenden graver sine fortørnete neser over kvitlene og staker seg varsomt ut. Men da har karfolket på fabrikken vært i arbeid en time allerede.

Helgelanden, som er formann, og Holmabessen, som er dampmester, er de første som er på han. Og så losserne og salteren og trederne og røkerne og klipperne.

Med mannhaftige skritt stamper losserne om bord på kutteren som ligger i dyp søvn med 240 skjepper brisling i isekasser på dekk. Med saftige tak griper de kassene i øret og sleider dem håndfritt innefter kaien så gøyven står.

Der er Helgelanden over dem som en skjor over vårens første metemark. De stutte stikkene på han går som rulleskøyter, mens han drar kassene innenhyses.

Men over det blide ansiktet hans er det et bekymringsfullt drag. Han vet hvor de har råstoffet fra. Det er 140 skjepper inne fra Mauranger. Det er småfallen vare, svært småfallen. Ikke mer enn såvidt den holdt minstemålet, da den ble kontrollert. Og nå har den gått i låsen noen uker og er vel ikke blitt større av det.

Men det er 100 skjepper fin stor vare fra Dimmelsvik også.

Salteren har brygget ferdig sitt bitre brim, og kommer for å få sild i stampene.

– Nei, vent et ørlite bil du, sier Helgelanden med satanisk beregning. De stabler kasse ved kasse ved nordenden, til de når ned på skjeppene fra Dimmelsvik.

– Her, sier Helgelanden, ta av denne her du, te å begynta med.

Og salteren hiver skjepper i stampen sin så laken koker.

Klokken halv åtte, når kvinnfolkene kommer, er allt travelhet og system i karfolkavdelingen. Trederne er alt langt på vei til sin første krone. Det flommer av salt-

lake og iset brisling over tredebenkene, gummistøvlene er kvite av salt, buksene er svarte av væte, mens sild etter sild går i låsen, ten etter ten i rammen, ramme etter ramme i røkeriet.

Der har Torgeiren og Sunden eikeveden dempet knitrende under røkovnene, men Holmabessen på sin side har stimen på topp i damperiet.

Og klipperne hiver ramme etter ramme i guillotinen sin og tar hodene av dem, og setter brett på brett med blankrøkt brisling inn i elevatoren.

Så tar de en stokk og dunker i taket. – Bretter! vræler de opp luken.

Men oppe i andre stokkverk går kvinnfolkene ennå og famler seg til rette hver på sin plass.

Og så begynner det.

– de kloke jomfruene ved leggebordene dukker nesen over dingleyeskene og tar fatt.

– Idag må du skaffe meg ordentlig varmt vann, sier Skjønne Bergen til Holmabessen. Skjønne Bergen vasker brettene som den røkte brislinger kommer opp på. Det vil si, hun vasker dem når leggerskene har plukket all den brukelige silden av dem. Det er en ganske usedvanlig, særskilt ansvarsfull stilling.

– Det hele kommer te å gå i stå, hvis du ikkje skaffer meg ordentlig varmt vann, sier Skjønne Bergen.

– Du får ta det med deg heimante då, sier Holmabessen. Han er en mann med orden i tingene, han holder alltid varmt vann.

– Ja eg tar ikkje ansvar for produksjonen, hvis eg ikkje får varmt vann, sier Skjønne Bergen.

– Hold kjeften din te, ditt komletroll, sier Holmabessen, og vandrer videre på livets vei. Han er en mann med mangfoldige gjøremål. Han skal være her og der og alle vegne, i fyrrommet, i damprommet, og elles hvor det er dampledninger, han er alltid på farten med skrunøkkel i neven, og alle sammen roper de på Holmabessen.

Og så på Helgeland. Han er formann, han er losser, han er falser, han skal være oppe og nede, og greie ut med all ting, en falsemaskin som går i stå, en oljeautomat som skvetter for raust eller for rangt. Alltid trøsterik, alltid for hånden, kommer han rennende som en liten traver, på tre uker er benene hans slitt ned med en tredjedel.

– Det blir tomat idag, sier Helgelanden. – Så foreløbig då.

– Æsj, tomat, sier leggerskene.

– Hadde ennå fabrikken påtatt seg å vaske forklærne og hånddukene våre. Alt det sølet med den tomaten.

– Huttetu tomat, sier falserne. Tomatsausen står som bloddrev omkring maskinen, når tomateskene går i falsen. De må vaske maskinene sine fra topp til tå, hver gang de har falset tomat.

Jaja, det er ikke noe å gjør ved det. De førtito leggerskene sitter ved bordene sine og skråler etter sild og esker.

Martha ved tomatstampene skråler etter bretter og esker.

Kari skråler etter bretter.

Så får Kari bretter. Med dirtne fingrer setter hun ti esker på hvert brett og sender videre.

Martha tar mot og slupper en slev full av tomatsaus i hver eske.

Kristio får brettene og flyr på lange stilker mellom bordene og deler ut, mens Else som en masthøi fullrigger kommer seilende etter med sildebrettene.

De førti kloke jomfruene ved leggerbordene dukker nesen over dingleyeskene og tar fatt.

Men så er det det smeller. Det er styrerinnen som kommer med det siste av gårsdagens pakk som ennu ikke er falset. Hun går fra bord til bord og setter fra seg et brett her, to–tre bretter der. Det er

dårlig legning, det må legges om igjen.

Det var overtidsarbeid. Leggerskene hadde sittet og gnurt skinkene sine på benkene fra tidlig om morgenen til fem om ettermiddagen, ryggen var mør, ennå full av tresmak, fingrene ømme av sild og olje og bokser, øinene stive av å sortere ut jevnstore sild. Så kom overtidstimene.

– Vi vil ikke ha all denne overtiden, sier Ranghildo beskt. – Vi tjener ingen ting på det. Vi bare sliter oss ut.

– Gi oss ekstrabetaling pr. stykk, liksom de andre får ekstrabetaling pr. time for overtid, så skal vi sitte, sier Beate.

Men de som får betaling pr. stykk får ikke noget overtidstillegg. Og så kommer styrerinnen tilbake med eskene deres, alt det slitsomme overtidsarbeidet deres er forgjeves, og må gjøres om igjen.

Jentene ser rødt.

– Hva er det dere har avpassersker for? sier Margreto og snerrer som en gaupe.

Men avpasserskene som sitter seks stykker ved et bord som er overbygget nesten til taket av esker som skal sees over, de kan nok nå å rette litt på en eske som er skjevt pakket. Men legge alle eskene om igjen fra bunnen av, det kan de ikke. De er akterutseilet nok som det er.

– No må du være grei, sier styrerinnen. Du kan vel selv se at det går ikke an å legge slik som dette.

Men Margreto vil ikke være grei. Det blir slik, sier hun, når leggerskene skal sitte i 12 timer og legge små sild i esker.

Og Jørgine forlanger Helgelanden tilkalt. – Avpasserskene kan vel gjøre litte granne de og, sier Jørgine. – De sitter hele dagen og bare maser og eter moreller.

Hanno og Mollen til Bino, og de andre avpasserskene, løfter på hodene som de ble dradd i et bigsel.

– Du må bare passe deg, sier de til Jørgine. – Det er ikke så få esker vi har lagt om igjen for deg. Om rett var skulle du hatt igjen nesten kver einaste eske.

– Dere kunne ete litt mindre og gjøre litt mer, så slapp vi å sitte her og passe om igjen overtidsarbeidet etter dere, sier Jørgino i stor bitterhet.

Det flyr skarpe ord mellom leggerskene og avpasserbordet.

– Nå får dere passe dere alle ihop før jeg tar til å snakke stygt, sier styrerinnen.

Men enda før styrerinnen er begynt å banne, kommer Helgelanden fykende, som han var spent for en rakett. Det milde ansiktet har samme uttrykket som når han skulle oppi båsen og sette nesering på den mannevonde stuten Sigurd hadde i fjor. Helgelanden er ungkar, han har holdt sin sti ren for kvinnen. Men det finst ikke den plikt så besk at Helgelanden ikke får styrke til å gjøre den.

Helgelanden er enig med dem alle sammen. Det er for gale alt i hop. Men du er no så grei, du Jørgina, og du er no så kjapp med nevane du, Margreto, du gjere no snart det der om att. Ja, du har so aldeles rett, det er for gale med all denne overtida, men det er dette råstoffet, ser du, vi lyt bli ferdig med det, kor gale det skal no gå te, sier Helgelanden.

Det er rart med Helgelanden, han har lag med sinte kvinnfolk og olme stuter og skvetne hester. Det er fordi han er så god i seg. Leggerskene kan ikke la være. De muller ennu, men de tar på å legge om igjen.

Det er fred på leggersalen. Riktig nok legger de i tomat. Men den nye brislingen er stor, fin vare. Det går fort. Det er i grunnen ikke så verst å være leggerske.

Men nede på tredersalen har de 38 trederne arbeidet seg gjennom de 100 skjeppene fra Dimmelsvik. Litt betenkt er salterne begynt på skjeppene fra Mauranger. Og Helgelanden har trukket seg tilbake i god orden.

Sigurden kommer med karet sitt, han skal ha mer sild. Salteren kjører håven nedi og gir ham sild.

– Ålreit, sier Sigurden. Så med ett detter kjeften åpen på ham. – Ka! sier Sigurden. – Ka er dette for slags sild!

Håvarden som står nærmest kommer til.

– Ka slags! sier Håvarden. – Sko me tre detta?

– Ja, her er ikke annet å få, sier salteren.

– Kor er Helgelanden henne? Få snakke med Helgelanden! forlanger Sigurd. Men Helgelanden er for en gang skyld ikke for hånden.

En etter en av trederne får ny forsyning av det nye råstoffet.

– Gud hjelpe oss, sier Olaen. Og Larsen sier det motsatte.

For det er slik at trederne har for hver ramme de trer. Det går 22 sild på hver ten. Det går 28 tener på hver ramme. Mer enn 600 sild.

Da gjelder det å henge i, hvis det skal bli mynt av det. Slik som Døsslanden. Han trer jamt over 80 rammer pr. dag, 50.000 sild. På tre uker trer han en million.

Men selv Døsslanden kan ikke tre seg til millionær, når tre fjerdedeler av råstoffet må sorteres vekk. Slike lås skulle bare slippes på sjøen igjen.

Stemningen stiger nede i kjelleren. Kritikken av råstoffet blir mer og mer åpenhjertig. Kravet om å få snakke med Helgelanden blir stadig mer høirøstet.

Til slutt er det ingen råd med det. Helgelanden må fra falsemaskinen og ned i kjelleren. Det godlynte ansiktet hans har samme uttrykk som den gangen Muslandsblakko sprang ut med ham. Ja, fola, ja. – Ja-hå-hå-hå,

foooola, foooola, ja. So, ja, fola, ja. Fola, ja.

Et krigersk brus slår sammen om ham.

– Se på dette råstoffet! Se på alt dette avkastet! Se på disse usle rammene vi har fått ut av en hel skjeppe sild! Det er no vel i svarte svingene ingen meining i å la folk stå og kaste bort tiden med å sortere slikt råstoff. Det skulle vært sortert på sjøen heile greido!!

– Ja, det er for gale, sier Helgelanden. – Det er dårlig, det er aldeles sant og det. Men vi har ikkje noko bere, da er da so er. Vi får slite oss gjøno med da. Der er no ikkje så fælt mykje tå da, sier Helgelanden. Foooola, ja. Foooola, foooola.

Men trederne nekter å la seg stagge. De vil ha nytt råstoff.

Ja Helgelanden er så helt enig i at det er for gale. Men de får no ta det på folkevis. De har hatt fint råstoff hele tiden. De vet no koss det har vore andre år. Ja, du håtta da no du, Sigurd.

Nei, Sigurd for sin del har aldri sett slikt ringt råstoff som dette her, det vet han seg fri for.

– Imorgen, sier Helgeland. – Imorgen skal de få bedre råstoff igjen. Riktig godt råstoff. Det er bare å få gjort unda disse skjeppene her, så .....

Murrende som løver går trederne tilbake til benkene sine. So ja, fola. Snill fola, ja. Snill, snill fola.

Og den småfalne silden spinner seg videre, gjennom røkeriet, gjennom klippemaskinen, opp elevatoren, inn på leggesalen.

– Vi får slutte med tomaten, sier Helgelanden. – Vi får legge litt olje nu.

– Gudskjelov, sier leggerskene og lyser som små soler til ham. Helgelanden tenker sitt og setter seg til falsemaskinen.

De siste tomateskene går fra leggerbordene over avpasserbordene til falsemaskinen. Helgelanden tar en blikktrompet og går bort til hullet i ruten ned til damprummet og blåser en slått. Det betyr ferdig med tomaten. Anno går selvbevisst til oljeautomaten. En klok jomfru med olje på lampen.

Men i sporet etter den store fine tomatsilden kommer den vesle nye silden som en prosesjon nedetter leggerbordene.

– Nei, no, nei, no! sier Jørgino.

Å kors å jøsses, bekrefter Mario.

– Ka er no dette forslags sild? Skal dette legges? Har trederne glemt å sortere der nede i tredersalen? Er de sloppet opp for råstoff, så de er begynt opp igjen på avkastet? Skal vi sitte og pines med dette her resten av dagen?

Uværsskyene senker seg over leggersalen. Og Helgelanden dukker ned over falsemaskinen sin og vasker tomatskvett på harde livet. Det er ikke greitt å være formann.

Fresende setter leggerskene seg til å pakke i dingleyesker. Men de må oppgi det. Silden er for små. Halve brettet med sild blir sendt tilbake til avfallskassen borte hos Skjønne Bergen, som full av svulmende fortørnelse vasker bretter i Holmabessens utilfredsstillende varmtvann.

Det er ingen stas ved å leve. Ikke på leggersalen, nei.

Sekstendelseskene avløser dingleyen på transportbåndet. Helgelanden blåser i trompet ned til Holmabessen.

Holmabessen drar unda kurven med dingley og setter en ny kurv under rennen.

Sekstendelen kommer i konklaven og blir sterilisert. Larsa-Pålen får dem på vognen sin og kjører dem ut og styrter dem i kroken ute hos konene som sitter i kjelleren og blanker bokser, så de verdige kan vandre ut på verdensmarkedet.

– Ka slags! sier konene som skal vaske bokser. – Er det bare sekstendeler nå?

Først tomat. Og så sekstendels.

For det er noget all verden vet, at tomateskene er fire ganger så vanskelige å få rene som dingley.

Bare meget mas og bare litt penger for de som sitter i kjelleren og vasker bokser og får betaling for hver kasse de vasker.

En bakvendt og vrang verden. Gale alt ihop. Men det hjelper å bruke litt kjeft.

– Vi skulle hatt en lossejobb, tenker trederne. – Timebetaling og ingen som jager etter dem. Sine egne herrer. Tar seg en røk og gir fanken i alt.

– Den som hadde en slik jobb som Holmabessen, tenker losserne. – Skulle vært dampmester. Avluringsjobb, kar.

– Ajameg, om en kunne få en avpasserjobb, tenker leggerskene. Sitte og ete moreller for fast timebetaling. Fikse eskene for Margreto. Sende alle de dårlige eskene tilbake til Mario. Kver bidige ein.

– Det er verst for oss som ikkje er vant med grovarbeid, sier Skjønne Bergen. – Det var meg som skulle stått for hele stellet her. Det skulle blitt annen sving på det då.

– Ja, det er forgale, tenker Helgelanden. – 140 skjepper tå dette masket. No eksplodera dei vel snart. Gi han blåste middag.

– Det er helsikes for oss alle med slikt råstoff, tenker styrerinnen. – Mest for jentene. Gud gi det blåste middag snart. Jeg er så trøtt som en steinarbeider.

Men nede i damprommet trekker Kroiden Holmanils klokken av lommen og ser omhyggelig på den. Så legger han en fast og punktlig hånd på sirenesnoren.

– N...u....uuuuu u u u! sier sirenen.